

ELDA BEGAJ

PARADIGMAT DHE SINTAGMAT NË POEZINË *PALIMPSEST I RRËFYEM TË CAMAJT*

Çfarë është poezia?

Koledrixh (Coleridxi) mendon se poezia është: fjalë të zgjedhura në rend të zgjedhur “(best words in the best order)

Ndërsa për Shën Agustinin poeti, është vet djalli duke e quajtur (devil’s wine).

Orakulli i Delfit gjithashtu, gjithë parashikimet i përcillte në vargje

Poezia përdor gjuhën për t’u dëfryer, për t’u lutur, për të mësuar, shpjeguar për të sjellë ndjenjat humane dhe emocionet.

Çfarë përfaqëson krijimtaria e Camajt?

Dëfrimin, shpjegimin, verën, djallin, kujtimet, apo emocionet?

Për Anton Berishën poezia e fillimit ngrihet mbi bazën e poezisë sonë gojore dhe asaj të shkruar të traditës ku mbipeshojnë thjeshtësia dhe qartësia si dhe vargu metrik i rimuar. *Periudha e dytë* përfshin një rrafsh më të thellë. Reduktimi i materialit leksikor bëhet në të mirë të forcës së gjuhës poetike dhe sistemit brenda tyre veçanërisht metaforika, simbolika dhe abstraksioni ngrihen në një shkallë më të lartë. *Periudha e tretë* për t’u receiptuar kërkon një lexim të përkujdesshëm një njohje të artit parë në simbolikën e pergamenës, që nënkupton librin si shenjzim i gjurmëve të kohës dhe të jetës, çështje thelbësore të botës vetjake dhe të përgjithshme. (1) Anton Berisha *vepra letrare e Martin Camajt botimet princi 2010 (f. 43)*

Ndalemi tek poezia “Palimpsest i rrëfyem”

Kam lindun lis,

Prej derës përmbys mbi hanë rrodha

Me plot yje të tjerë e rashë në pyll

Pse ishte natë kur nisa me folë

Në vetmi më ra dimni në fjalë

Dhe kështu u rrit me mua enigma

Dhimba e kresë me dit si pylli lidh

rrezet e hanës nye deri në agim për gishta

Vargjet janë të pasura me sintagmë foljore SF (*kam lindun lis*) apo (u rrit në mue) sintagma emërore, SE (*hisja e pyllit*) etj.

Nëse i rikthem mendimit të Anton Berishës dhe titullit vëmë re që ky ndërtim nuk është aq i thjeshtë.

A janë përdorur këto fjalë në kuptimin e parë të tyre apo kanë fituar një kuptim të ri?

Julia Kristeva¹ i përgjigjet kësaj pyetjeje: “Asnjë nuk flet thjesht pa ndonjë qëllim. Çdo lloj ligjërate përfshin dhe transmeton mesazhe nëpërmjet “gjuhës” së gjesteve, qëndrimit trupor, veshjes, modelit të flokëve, aromës së parfumit, kontekstit social, madje edhe kur nuk flasim ose kur jemi duke folur, mesazhet nga “gjuhët” e tjera transmetohen te ne, si një bri kafshe, një gjyq, një britmë kukuvajke, një gardh me dërrasa, përmbajtje, zmbrapsje, shije, tërheqje, madje dhe të “ndjerit” e objekteve në mënyrë sistematike komunikojnë diçka tek ne.”

Zgjedhja e lisit, pyllit, hanës, diellit, nuk janë të rastësishme. lisi, shtrin simboliken e tij sa në rrafshin real dhe atë ireal mbivendosja e këtyre dy boteve çon në gërvishtjen e kodeve që të lidh me palimpsestin. Vetë Camaj shkruan:

“Ç’ka don me than palimpsest? - Kompozita vjen nga greqishtja palim – përsëri - e psestos “i shlyem, i gërvishtun”. Kështu quhen ato pergamena me shtresa dorëshkrimi njeni mbi tjetrin”. “Më vonë, -vazhdon Camaj, -mora vesh se pergamena, lëkura, në lashtësi ishte landë e kushtueshme e murgjit e kuvendeve të vorfna shlyenin me larje të thata bimësh shkrimet e vjetra që nuk u hynin në punë (p.sh. shqipja, një murgu grek!)”

Rruga që ndjek mesazhi për të sjellë një tekst thyen disa rregulla:

Rregulli i parë që thyhet është ai mesazheve. Ato shpesh në nivele të ndryshme nuk kanë të njëjtin organizim, por kanë një organizim ambigue (të dykuptimtë),

rregulli i dytë i përket ndërtimit mjaft të kujdesshëm të këtij ambiguiteti, rregulli i tretë ka lidhje me të dy mesazhet: **i dukshmi** dhe **i nënkuptuari**, të cilat varen nga konteksti, në të cilin i përdor për të krijuar lidhje të dukshme apo të nënkuptuara me mesazhet e tjera¹.

Shprehja e vjetër latine që thotë “s’ka asnjë rregull pa përjashtim”, ilustron në rregullin e katërt që përcakton se: *sistemi mund të thyejë rregulla të sistemeve të tjera*², *një mesazh mund të thyej rregullat e një sistemi, ndërkohë dhe mesazhe të këtij*.

Të gjitha këto rregulla çojnë në përfundimin se çdo vepër letrare ka një kod privat, të cilin Eco e quan “idiolekt”³. Camaj fsheh kujtimet apo kërkon t’i nxjerrë ato nga pluhuri, veçojmë përcaktimin e tri shkallëve letrare sipas S. Hamitit⁴:

A) **Shkalla zero**, e cila karakterizohet nga imitimi (mimesis).

¹ Ferdinand de Saussure, *Course in general linguistic*, pg. 16

² Umberto Eco, *A theory of semiotics*, pg. 9-14

³ Umberto Eco, *Struktura e papranishme*, botime Dukagjin, 1996, f. 45
Umberto Eco, *Vepra e cituar*, f. 262

⁴ Sabri Hamiti, *Tematologjia*, Botim i Akademisë së Shkencave, Kosovë, Prishtinë, 2005, f. 5

B) **Shkalla e parë**, e cila karakterizohet nga krijimi (poesis) dhe që nuk ka model paraprak. Shkrimi i saj është njëherësh fakt, esencë, procedurë, që krijon modelin e parë vetënak dhe si qëllim ka vetënjuhjen.

C) **Shkalla e dytë**, e cila karakterizohet nga rikrijimi (metapoeisis). Përpiqet të rikrijojë modele duke transformuar në sprova shkrimin e ri mbi shkrimin e vjetër. Ajo i njeh modelet e mëparshme, që janë modele të letërsisë.

Këtë lloj letërsie Zherar Zheneti e quan Palimpsest.

Camaj në veprën e tij shtrin mitin në dy rrafshe:

a) të paraardhësit (kujtesa),

b) të shndërrimit⁵

A mund të jenë sintagmat një kod Camaj - Lexues? Një repertor simbolesh që i kanë rregullat e kombinimit brenda tyre? Çdo simbol shënjon një kuptim të dukshëm (parësor), por shpesh ai shënjon dhe mbartje të padukshme, të cilat formojnë një gjuhë komunikimi të fshehtë autor-lexues.

Sipas Jakobsonit “çdo sistem përbëhet nga shenjat dhe kjo i korrespondon shkencës së shenjave, e cila emërtohet “semiotikë”. Sistemet e shenjave nuk përdorin të njëjtat kode shenjash për mesazhet që transmetojnë. Për mesazhe të ndryshme ekzistojnë **kode të ndryshme shenjash**⁶. **Çfarë do të përcaktojmë si kod?**

Umberto Eco e përcakton kodin si:

a) një repertor simbolesh që dallohen ndërmjet tyre me anë të kundërvënies së ndërsjellë;

b) rregulla që kombinohen ndërmjet tyre;

c) përkimi fjalë për fjalë i çdo simboli me një kuptim të caktuar.

Cilat fjalët që shënojnë simbole ?

Si ngërthehen me njeri tjetrin ?

Çfarë mbartin nga e kaluara ?

A mund të përcaktohet shtresa e mirëfilltë kuptimore e këtyre simboleve?

Guri, hëna, uji, lisi, dielli, janë fjalët kyç mbi të cilat duket se është ngritur shtresëzimi i kuptimeve. Vetmia e detyruar të autorit larg atdheut, mendoj se lidhja e tyre fsheh dhe kuptime të tjera, të cilat të shtyjnë të rishtresëzosh edhe njëherë kuptimet e këtyre shënjesve duke hulumtuar që nga mbartja e kuptimit të parë.

Janë fjalë që kanë shënuar dhe kanë mbartur një kuptim të veçantë qysh në ligjërimet më të hershme, madje, shpesh identifikohen si objekte të shenjta

⁵G. Genette, *Palimpsesti*, Torino, 1997

⁶ *Language in relation to other communication system* (Selecting Writing, vol. 2, pg. 698).

në mitologji, në liturgjinë fetare dhe në ligjërimin etnografik (duke përfshirë kodet zakonore, kultet etj.).

Lisi. Në krijimtarinë gojore shqiptare *lisi* është një nga pemët me cilësi të shumta shenjtërie. Gjatë leximit, figura e **lisit** ndeshet shpesh.

Nje lis me kambe ne gure, kam lindun lis

Cilësitë e lisit në mitologjinë shqipe janë: jetëgjatësia, fortësia, lashtësia. Legjenda e shenjtëron *lisin* dhe në *ngjyrën* e tij.

Në *mitologjinë shqiptare* ndeshet dhe legjenda e lisit të bardhë. Mendohet se legjenda është mitizuar duke dhënë si shkak për ngjyrën e bardhë, prehjen e eshtrave të Shën Aleksandërit apo të Shën Gjonit.

Shenjtëria e lisit, sipas studiuesve, mendohet të jetë mirëfilli pagane.

Dielli

Atributet kryesore

Dielli përfaqëson burimin e dritës dhe të ngrohtësisë.

Është simboli i gjithçkaje që ndriçon: mirësisë dhe pushtetit shpërthyes, influencës dhe rrezatimit. **Kulti i tij** përfaqëson një fuqi të madhe kozmike, që shton pjellorinë, dhënës i dritës, i ngrohtësisë, i adhuruar prej të gjithëve.⁷

Mitologjia greke e njeh perëndinë Apolon dhe me emrin e diellit. Vetë etimologjia e emrit në greqisht do të thotë ai që bën nuancat e ngjyrave dhe është përthithur; në latinisht quhet *sol* dhe në të gjitha gjuhët u quajt *diell*. I vetmi sy dielli përfaqëson diversitetin dhe universalitetin, shihet si simbol i rinisë së përhershme. Në statujat e gjetura, Apoloni shfaqet gjithmonë pa mjekër dhe shoqërohet me Dionisin.

Dielli në periudhën e Rilindjes lidhet dhe me interpretim e **figurës së Krishtit**. Sipas piktorëve të kësaj periudhe, Krishti, është një figurë solare (diellore), ndërsa nata në pikturat e tyre simbolizon vdekjen e tij.

Kulti i diellit është mjaft i përhapur dhe në krijimtarinë artistike gojore. Në **epikën legjendare**, sidomos në **“Ciklin e kreshnikëve”**. **Një nga fragmentet e epikës legjendare** nis me vargun:

Po thot dielli “a ndorja eme”

Po thot hana “a ndorja eme”

Kanë thanë orët “a ndorja e jonë”.

Madje dielli, hëna dhe zogjtë ndihmojnë kreshnikët për të realizuar qëllimet e tyre.

Rrok Zojsi për vargun **“O, ti o diell, o diell i bardhë”** e mendon si një lloj interteksti dhe një rrokje e mirëfilltë lutjeje nga lashtësia.

⁷ -3 Larousse i simboleve, 2006, f. 579

2. Trattato di storia e delle religioni universale scenientifica Boringhieri, 1980, f. 156.

Mallkimet, urimet, lutjet, shpesh kanë lidhje të drejtpërdrejt me diellin.
Citoj:

“Mos pafsh diell me sy! Të thertë rrezja e diellit!”

Guri

Simbolika e tij është ajo e “kockave të tokës nënë”. Ai përfaqëson **pjellorinë** e tokës, nga e cila ka dalë, por, gjithashtu, dhe pandryshueshmërinë. Është i padiskutueshëm, i paprekshëm, i papërshkrueshëm dhe i plotë. Nisur nga këto karakteristik **Shtresat e ligjërimit biblik**

Guri dhe domethënia e tij biblike

Guri i papunuar është instrument i hakmarrjes hyjnore. Në shkrimet e shenjta, në *Bibël* dhe *Kuran* guri ka një domethënie të veçantë.

Guri i papunuar (i paprekur) është i shenjtë në *Testamentin e Vjetër*. Zoti i tha Moisiut “dhe në rast se do të ndërtosh për mua një altar me gurë, duhet të jetë një ndërtesë me gurë të latuar, sepse duke ngritur mbi to daltën, do t’i ndotësh”. **Guri i paprekur** është i pastër, ndërsa i latuar është i ndotur. Altarët me gurë në kishë janë **simbole hyjnore**.

a, guri fsheh sekretin e jetës dhe të vdekjes

Shtresa të ligjërimit mitologjik dhe etnografik

Guri mbart një shumëkuptimësi në të kaluarën historike shqiptare. Funkcionet e tij ishin kaq të shenjta, sa zëvendësonin dhe ligjet juridike. Shenjtëria e tij shkrihet me zakonet, kodet kanunore dhe ndërthuret me ritet magjike.

Guri në mitologji. Në mitologji gurët janë emërtuar me emra të qenieve mitike të panteonit shqiptar, si: Gurët e Dragonjve, në malësi të Deçanit (Kosovë), Gurët e Dragonjve, te ura e Vezirit pranë Kuksit, Vrima e Dragonjve, në Shpirag, Berat, Shkambi i Zanave, në breg të Drinit (Tropojë).

Guri është i paprekshëm, i papërshkrueshëm dhe i pavdekshëm. E tillë është dhe vendlindja për Camajn “e paprekshme, e papërshkrueshme dhe e përjetshme”. Ai nuk mund të harrojë kurrë tokën ku është ngjizur, ritet e gurit, me të cilat nënat mbronin fëmijët e tyre dhe, mbi të gjitha, benë mbi gur “të mos harrojë prej nga ka ardhur!” Me gurë ndëshkohen blasfemitë ndaj zoti. Emri që del prej gurit i kujton Camajt se do të blasfemohej nëse do të harronte gurët e vendlindjes, pasi ata përfaqësojnë njëkohësisht bekimin (tokën mëmë) dhe mallkimin, goditjen me gurë.

Konceptin e metamorfozës që gjithçka shndërrohet, asgjë nuk humbet, e vërteton më së miri ‘pailmesti i rrefyem’. Merr me vete një leksion shumë të pasur në shekuj duke fshehur brenda tyre gjithë qëllimin e rrugëtimit të saj. Secili prej tyre, të lidh në mënyrë të drejtpërdrejtë me vendlindjen.

Në një vështrim, jashtëkohësia dhe njëkohësisht të qenit bashkëkohor, e bëjnë rrëfimin natyrshëm, pak hermetik dhe intrigues për të zbuluar se çfarë mbart mbi vete.

Faktori kohë nuk ka ndikuar aspak te Camaj. Ai ka mbetur po pranë së kaluarës së tij, po pranë fëmijërisë, po pranë Temalit, e pranë historisë së përrallave e legjendave. Vetë shkollimi i Camaj e bën të natyrshëm ngjizjen me prozën popullore shqiptare.